
EMERGING EUROPE BETWEEN THE BOLOGNA PROCESS AND THE POST-CRISIS INTERNATIONALIZATION

**Constantin Hălăngescu, Post PhD Fellow, SOPHRD/159/1.5/133675 Project,
Romanian Academy, Iași Branch**

Abstract: The novelty of the last two and a half decades, the Bologna Process has generated profound and multidimensional transformation in higher education system in Europe. Of course, about the objectives and principles, provisions, development, implementation and effects of the Process was written and pro and contra, and diachronic and synchronic, and analytically and synthetically, and and official and journalistic way in different socio-cultural, economic, managerial and academic reflexes, and authority level or "through the eyes of students", but what generally transpires is that the entirety of the Bologna Process created and resized the European values, transplanted them into a more or less globally level, imposed a new way of thinking and designing the entire system of higher education. With a target (failed, by the way) to become the most competitive and dynamic economy in the world, Europe has scaled academic mobility, cooperation in quality assurance, partnerships between the European Research Area and the world's top universities.

Adopting a questioning approach in research methodology, based on interrogations such as "What is the expression of academic globalization before the current recession?", "There are similarities of approach in two speed Europe?", "What effect has the financial and economic crisis on the higher education system in the countries of Emerging Europe?", this study aims to present some elements of comparative analysis of internationalization strategies pre-crisis and post-crisis in some countries in Emerging Europe, in order to prove (argued by some causal relationship) that the effects of financial crisis affecting the European academic in a differentiated manner, even if the strategies are common.

Keywords: Emerging Europe, higher education, internationalization, economic crisis, Bologna Process

Introducere

Chiar și într-un simplu demers al radiografierii literaturii de specialitate, facil se poate observa că studiile privind internaționalizarea în învățământul superior sunt extrem de numeroase, orientate fie către abordări generale, fie pe analize structurale ale diferitelor aspecte care constituie *in integrum* esența fenomenului de internaționalizare, iar volumul acestor cercetări este în continuă creștere. În plus, devine foarte evident faptul că interpretarea de tipul *internaționalizarea ca fenomen, activitate și efect al globalizării* include mai mult decât mobilitatea studenților și a personalului academic, gama problemelor pe care le incumbă fenomenul în discuție cunoscând o multiplă abordare începând cu anul 1990. Internaționalizarea devine o parte tot mai integrantă a sistemului mondial al învățământ superior și al politicilor sale. Legătura dintre internaționalizare, politici naționale,

instituționale și politicile regionale generale ale învățământului superior, chiar au condus la salturi calitative ale acestui domeniu strategic, cum observa Teichler (2004). Și aceasta, deoarece activitățile la nivel internațional ale universităților nu mai sunt privite cauzistic, disparat și la nivel auxiliar, ci au căpătat caracter regulat și sistemic. Observația noastră generală este că toate abordările care presupun activitățile de internaționalizare și efectele ei la nivel local și instituțional, nu mai sunt marginale sau lăsate pe seama unor servicii auxiliare la nivel de universitate, ci au devenit de importanță strategică centrală, fiind cuprinse în politicile naționale și regionale din domeniu.¹

Cererea mare pentru persoanele cu înaltă calificare din țările dezvoltate a promovat migrația de lucrători calificați din țările emergente către economiile dezvoltate. Atunci când s-a constatat că programele de studiu au fost una dintre cele mai profitabile surse de recrutare pentru viitorul personal calificat, cele mai multe țări au optat pentru a promova internaționalizarea. Creșterea rapidă a mobilității transfrontaliere a studenților este un indicator referențial al acestei tendințe. Studiile empirice pe această temă au dovedit că majoritatea celor care devin studenți în SUA sau în Europa de Vest au dorit să rămână acolo după finalizarea studiilor, iar aceasta este o sursă atractivă de personal calificat. *Tendențele maximizate ale creșterii mobilității transfrontaliere a instituțiilor academice, a profesorilor și studenților* din perioada ante-criză nu poate fi comparată cu situația crizelor anterioare. În aceeași ordine de idei, concurența de atragere a *creierelor* (vânătoarea de talente) între marile universități a creat *poli mondiale de cercetare*, care au reconfigurat harta academică a lumii. În acest context, recenta criză economică s-a manifestat pe un teren nu doar al naționalului disparat, ci la nivel transfrontalier în ceea ce privește mediul academic. Criza a modificat paradigme, re-modelează abordări tradiționale sau alternative consacrate, repoziționează dialectica public-privat în manieră reactivă și/sau proactivă, reconfigurează rolul statelor, regiunilor conferind sensuri noi.

În studiul de față vom prezenta câteva elemente de analiză comparativă privind strategiile de internaționalizare ante și post-criză în cadrul unor state din Europa Emergentă, cu scopul de a demonstra (argumentat prin relații de cauzalitate) faptul că efectele crizei economico-financiare afectează în mod diferențiat mediul academic european, chiar dacă strategiile sunt comune.

Procesul Bologna - acceleratorul internaționalizării

Procesul de globalizare și construcția unei Europe unite, problematica agitată a lumii contemporane, societatea bazată pe cunoaștere, dinamica accentuată a piețelor muncii și a fluxurilor de capital, resurse umane și informaționale, decalajele vizibile dintre sistemele regionale de învățământ din Europa, multiplicarea “factorială” a furnizorilor de educație superioară, creșterea competiției globale între și/sau dintre universități - toate acestea sunt elemente cheie în ceea ce mi-aș permite să denumesc *efectul de domino între inovațiile*

¹ Principalele abordări ale studiilor teoretice și/sau empirice despre fenomenul internaționalizării învățământului superior se referă, cu precădere, la mobilitatea academică, aspectele financiare care implică și care sunt implicate de această mobilitate, educația transnațională, consorțiile universitare și hub-urile de cercetare, aspectele legate de curriculum și activitățile de predare și învățare, politici de internaționalizare. Toate acestea au trei dimensiuni specifice comune: *expansiunea, diversificarea și mobilitatea*. Modelul cel mai familiar al fluxului transfrontalier de mobilități este cel de la țările în curs de dezvoltare în țările dezvoltate.

procesului Bologna și triumful valorilor. Element de noutate al ultimelor trei decenii, *Procesul Bologna* a generat profunde și multidimensionale transformări atât în cadrul UE cât și la scară globală.

Despre obiectivele și principiile, prevederile, derularea, implementarea și efectele procesului s-a scris pro și contra, diacronic și sincron, analitic și sintetic, oficial și jurnalistic, în reflexe socio-culturale/economice/managerial-academice, la nivel de autorități și “prin ochii studenților”, însă ceea ce transpare general este faptul că în integralitatea lui, *procesul Bologna a redimensionat valorile europene, le-a transplatat într-o măsură mai mare sau mai mică la scară globală, a impus un nou mod de gândire și concepere a întregului sistem de învățământ superior*. De aceea astăzi se vorbește despre europenizare, în egală măsură cu americanizarea.² Provocarea în fața globalizării a impus procesului Bologna metamorfozarea vechilor concepte și valori medieval-academice ce au generat noi dimensiuni axiologice în societatea bazată pe cunoaștere: coexistența culturilor, accentuarea competiției academice, mobilitatea studentului și a profesorului său, autonomia universitară, sustenabilitatea și identitatea unei universități, asigurarea calității etc.³

Politica educațională europeană generată de procesul Bologna, grefată pe variațiile dintre filosofii *life long learning* (Raportul OECD din 1996), *towards the learning society* (Cartea Alba a UE, 1996), a declanșat reformele multiple cvasi-guvernamentale, de asigurare a calității și internaționalizare științifică.⁴ În contextul în care a fost *leagănul universității*, Europa se bucură astăzi de vizibilitatea cea mai crescută a programelor sale de mobilități. Fără îndoială, internaționalizarea Europei academice prin mobilitățile generate de programele special concepute, a condus și la dezvoltarea unor servicii integrate mult mai profesionale. Aceste sisteme, inițial axate pe mobilitatea studenților, acordă astăzi o atenție sporită *europenizării prin internaționalizare*.⁵

În mod semnificativ, obiectivele “comune” pentru sistemele naționale europene adoptate în 2001, au fost dezvoltate prin inițiativa *Education & Training 2010* a cărei caracteristică - *opening up to the wider world* - este politică majoră actuală.⁶

De-a lungul timpului, în rapoarte speciale,⁷ au fost formulate atât „temeri” (atenuarea diferențelor dintre sistemele de învățământ superior din Europa va induce invazia de specialiști dinspre țările mai dezvoltate; formarea HEA va afecta originalitatea acestor

² Pavel Zgaga, „1999–2010 - The making of Bologna”, f.a., disponibil online la http://www.duz.de/docs/downloads/duz_spec_Bologna.pdf (accesat la 2 septembrie 2014).

³ Terence Karran, „Academic Freedom in Europe: Time for a *Magna Charta*?”, în *Higher Education Policy*, nr. 22, 2009, pp. 163-189, disponibil online la http://www.palgravejournals.com/hep/journal/v22/n2/full/hep_20092a.html (accesat la 2 septembrie 2014).

⁴ T.Heinze, C.Knill, „Analyzing the differential impact of the Bologna Process. Theoretical considerations on national conditions for international policy convergence”, în *Higher Education*, nr. 56 (4), 2008, pp. 493-510, disponibil online la <http://www.springerlink.com/content/15q31223508w7192/> (accesat 5 septembrie 2014).

⁵ Baiba Rivza, Ulrich Teichler, „The Changing Role of Student Mobility”, în *Higher Education Policy*, nr. 20, 2007, pp. 457-475, disponibil online la <http://www.palgrave-journals.com/hep/journal/v20/n4/full/8300163a.html> (accesat la 5 septembrie 2014).

⁶ Acțiunile concertate la nivel instituțional, local, național, regional și european converg, în esență, scopului de oferire de stimulente financiar-logistice pentru facilitarea cooperării internaționale; legătura intrinsecă dintre îmbunătățirea calității și coerenței interne a sistemelor naționale și Europa în ansamblul ei, pe de o parte, și promovarea atractivității externe pe de altă parte, este singura în măsură de a monitoriza potențialul *domino*-ului european la nivel de cooperare *region-to-region* și *Europe-Rest-of-World Relationship*.

⁷ Andrejs Rauhvargers, Cynthia Deane, Wilfried Pauwels, Bologna Process Stocktaking Report 2009, disponibil la http://www.ond.vlaanderen.be/hogeronderwijs/bologna/conference/documents/Stocktaking_report_2009FINAL.pdf (accesat la 6 septembrie 2014);

sisteme; restructurarea studiilor universitare va duce la scăderea calității pregătirii studenților, etc) însă au fost și evaluări pozitive care au constatat sporirea mobilităților și implicit a rezultatelor științifice, reducerea diferențelor de calitate, implementarea unor indicatori de performanță etc.

Procesul de la Bologna a fost conceput și ulterior a cunoscut o amploare deosebită mai ales experienței cvasi-pozitive a programului de mobilități Erasmus (1987), devenit una dintre cele mai de succes inițiative europene. Obiectivul UE de a deveni cea mai competitivă economie la nivel global în 2010 nu a avut sorți de izbândă, și nu doar datorită efectelor recesiunii și a crizei datoriei suverane. Obiectivul alocării de 3% a rămas fără interes chiar și după anul 2012, domenii conexe precum susținerea financiară a mobilității studenților, cadrelor didactice și cercetătorilor prin programul Erasmus Mundus cunoscând chiar o reducere.

După trei decenii de reformă intensivă și eforturi comune în vederea realizării unei mai mare integrări, transparentă, calitate, creștere economică, eficiență și excelență, rolul învățământului superior european în societatea și economia bazate pe cunoaștere s-a consolidat și mai mult (De Boer și colab., 2012, p. 10). Noua strategie pune accentul pe “*o creștere inteligentă, durabilă și favorabilă incluziunii*”, care subliniază importanța învățământului superior ca un domeniu cheie pentru a promova creșterea economică, ocuparea forței de muncă și coeziunea socială (CE, 2010). Sectorul învățământului superior are un dublu impact (direct și indirect), de care beneficiază societatea în general, prin urmare, joacă un rol important în infrastructura economică a tuturor țărilor (dezvoltate sau emergente) (Varghese, 2010, p. 11). Unanim recunoscut este faptul că ultima criză financiară și economică, a avut un impact semnificativ asupra tuturor sistemelor economice și sociale în jurul lumii. Din cauza nivelului redus de activitate economică, se pare că abilitățile statelor membre ale UE de a investi în continuare în învățământul superior din bugetele publice deja suprasolicitate, au devenit limitate (De Boer și colab., 2012, p. 41). Chiar și înainte de criză, investițiile nu au coincis într-o directă proporționalitate cu numărul tot mai mare de studenți înscriși, în timp ce ponderea din PIB alocat acestui sector a rămas la același nivel sau chiar au scăzut (EACEA/Eurydice, 2010, p. 2). Fondurile publice încă reprezintă cea mai mare sursă de finanțare pentru majoritatea instituțiilor de învățământ superior din Europa Emergentă, în ciuda promovării guvernelor de a-și diversifica sursele de finanțare. În medie, instituțiile de învățământ superior primesc 85% din totalul activelor din surse publice (EACEA/Eurydice, 2010, p 35; CE, 2010, p. 6). Prin urmare, orice contracție a ponderii fondurilor publice, fără resurse suplimentare, poate avea consecințe importante pentru dezvoltarea învățământului superior, iar criza a dovedit indubitabil acest lucru.⁸

Europa Emergentă - între criza economică și internaționalizarea academică

Criza financiară din 2007-2008 și criza economică ulterioară au avut un impact enorm asupra finanțelor publice în toate țările Uniunii Europene în ultimii șase ani. Creșterea deficitelor publice și nivelul datoriei publice a ridicat temeri cu privire la sustenabilitatea finanțelor publice în Uniunea Europeană. Această situație a determinat Comisia Europeană și statele membre să ia măsuri puternice pentru a stabili și apoi consolida situația lor fiscal.

⁸ Vezi mai pe larg la Varghese, N.V. (2009), “GATS and transnational mobility in higher education”. In: *Global Education Research Reports*. New York: Institute of International Education, and American Institute for Foreign Study Foundation

Este evident faptul că la nivelul învățământului superior perspectiva este puțin mai complexă, în ciuda faptului că și *Declarația de la Bologna* și *Strategia de la Lisabona* au creat toate premisele unui Spațiu European comun al Învățământului Superior. Deși cele mai multe state europene, fie că politic și financiar fac sau nu parte din Zona Euro, fie că sunt dezvoltate sau emergente, au aplicat prevederile de uniformizare cerute de strategia-tratat și declarația amintite și au resimțit într-o gamă diversificată efectele crizei, altfel că răspunsurile mediului academic au fost foarte variate. Astfel, țările din Europa Emergentă⁹ au fost deosebit de greu lovite de criza economico-financiară globală care a afectat puternic zona, la sfârșitul anului 2008. Ele au fost vulnerabile la colapsul serviciilor financiare transfrontaliere, pentru că economiile lor au avut expunere mare la piețele externe și au fost dependente în mare măsură de investițiile străine ca urmare a integrării lor în spațiul economic al UE. În țările unde guvernele au contractat împrumuturi de la instituțiile financiare internaționale, s-au înăspriț și mai mult cheltuielile publice, ca parte a condițiilor de creditare, erodând posibilități pentru o reducere a impactului negativ asupra sectorului public.¹⁰ Spre sfârșitul anului 2009 și începutul anului 2010, majoritatea țărilor din Europa Centrală și de Est au redus cheltuielile pentru educație la aproape toate nivelurile, inclusiv pentru învățământul superior.¹¹

Conform *Funding of Education in Europe 2000-2012: The Impact of the Economic Crisis. Eurydice Report* (2013) (cu date coroborate și EUA, 2012; Estermann, 2011), pentru viziunea de ansamblu a principalelor efecte ale crizei asupra sistemului european de învățământ superior, importanți devin patru indicatori, iar cei referitori la Europa Emergentă se prezintă astfel:

	Bulgaria	Estonia	Letonia	Lituania	Ungaria	România	Polonia
Totalul cheltuielilor publice pentru educație	per total creștere semnificativă: între 25%-50% (2000-2010)						
	-21.6% (2007-2008)		-28,5% (2006-2010)		scădere până în 2009, +5% (2009-2010)	-40% (2007-2008)	creștere ușoară
Variația cheltuielilor pentru educație	stabilă, până la sfârșitul anului 2007; în perioada 2008-2012, evoluția este:						
	scădere >10% 1-1,29% GDP	scădere >10% 1-1,29% GDP	scădere <10% >1% GDP	scădere <10% 1-1,29% GDP	scădere <10% 1-1,29% GDP	scădere >10% 1-1,29% GDP	creștere ușoară >1% GDP
Cheltuielile	după	costurile per student, de obicei, cresc odată cu nivelul					după 2007

⁹ La 16 iulie 2012, FMI a etichetat ca fiind economii emergente, dintre țările Europei: Bulgaria, Estonia, Letonia, Lituania, Polonia, România și Ungaria. Cf. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/update/02/index.htm>

¹⁰ Guvernele au contractat diferite tipuri de împrumuturi (de la FMI, CE, BM BERD etc.) în cursul anului 2009. Guvernele din Letonia (7,5 miliarde €), Ungaria (20 miliarde €), Polonia (15,5 miliarde €), și România (20 miliarde €). Estonia a negociat un împrumut de cinci ani, cu Banca Europeană de Investiții (BEI), în valoare de 550 milioane €. Cf. Education and the Global Economic Crisis: Summary of results of the follow-up survey December 2009, updated February 2010, <http://download.eiie.org/Docs/WebDepot/05March10ImpactcrisisreportfollowupMDK.pdf> [accesat 15 septembrie 2014]

¹¹ Trendul este ascendent atât *la nivelul cererii* (datorită fenomenului de accelerare a creșterii numărului de șomeri concomitent cu necesitatea de re-calificare pentru îmbunătățirea șanselor de angajare sau intrarea pe piața muncii), cât și *la nivelul ofertei* (prin reducerea deficitelor publice și a cheltuielilor, finanțarea învățământului superior nefiind exceptată de la aceasta.).

per student (în funcție de date demografice și rate școlarizare)	2007 creștere cu peste 50% față de 2000	de educație, dar nu este o regulă; cheltuielile anuale per student au fost mai mari în 2009 comparativ cu 2000.					creștere cu peste 50% față de 2000
Cheltuielile pentru educație ca procent din PIB-ul național	după anul 2007, toate țările au menținut cuantumul acestor cheltuieli la nivelul de dinainte de criză, însă în perioada 2000-2012, variația maximă a acestui indicator a fost la nivelul a două puncte procentuale.						
	-0,5% (2010)	+6% (2009)	-0,5% (2010) -5% (2011)	+6% (2009) -0,5% (2010) -5% (2011) -5% (2012)	-5% (2011)	-0,4% (2009) -0,5% (2010) -5% (2011) +1% (2012)	stabilitate

Tablel nr. 1 - Cheltuielile publice pentru învățământul superior din Europa Emergentă în timpul crizei

Finanțarea publică a învățământului superior european reprezintă 75% în ponderea finanțării la nivel european, deci există o dependență mare, ceea ce înseamnă că orice schimbare în această sursă de finanțare are un impact major asupra sistemului. Analiza efectuată pe baza datelor prezentate în rapoartele invocate anterior, arată că tendințele în ceea ce privește finanțarea publică pentru învățământul superior din Europa Emergentă pot fi identificate, dezvăluind modul în care guvernele naționale au răspuns la criza economică. Însă trebuie subliniat faptul că, în general, este dificil de comparat aceste date între țări atât de diferite, metodologiile fiind costisitoare în măsurarea și evaluarea efectelor. În ciuda acestui fapt, putem prezenta punctual principalele tendințe, astfel:

Direcții	Acțiuni
Finanțarea din fondurile publice	<p><u>Reduceri (efectuate sau programate):</u></p> <ul style="list-style-type: none"> în Letonia -48% în 2009 și 18% în 2010; între 5 și 15% în: Lituania, România, Estonia reduceri minore sau ne semnificative: Polonia <p><u>Anularea angajamentelor de a crește finanțarea:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> Ungaria: reduceri cu 15% față de planurile din 2007
Finanțarea din fondurile private	Deși datele pentru acest segment nu au fost monitorizate, ca urmare a lipsei unor raportări naționale (ceea ce a determinat o slabă identificare a tendințelor în această direcție), diversificarea fluxurilor de venituri, existentă în unele universități, sugerează că schimbări au survenit și în acest perimetru. Criza a intensificat dezbaterile privind contribuțiile financiare ale studenților la învățământul superior, politica taxelor de școlarizare devenind una dintre cele mai viabile soluții pentru reducerea

	deficitului finanțării universităților.
La nivel de sistem și la nivel instituțional	<ul style="list-style-type: none"> • <u>reduceri privind activitățile de predare</u>: Estonia, Letonia, Ungaria • <u>presiunile suplimentare cauzate de cererea pentru învățământul superior</u> prin creșterea șomajului și, implicit, a nevoii de reprofesionalizare au determinat reducerea cheltuielilor per student: Ungaria, România. • <u>reducerea fondurilor privind infrastructura educațională</u>: Bulgaria, România. • <u>reducerea numărului de instituții academice</u>: Bulgaria, Letonia și Lituania (din motive de eficientizare a finanțelor disponibile, evitarea fragmentării excesive și dublarea unor domenii de studiu) sau ca urmare a evaluărilor negative primite de la autoritățile de evaluare și acreditare (Estonia), • <u>desființarea unor departamente</u>: Estonia, România • <u>crearea unor consorții</u>, prin fuziuni care să ajute universitățile mai slabe financiar, sau <u>crearea de departamente inter-universități și programe comune</u>: Letonia
La nivelul personalului academic	<ul style="list-style-type: none"> • <u>reduceri de personal</u>: Bulgaria, Lituania, Letonia, <u>înghețarea angajărilor</u>: Letonia, România sau <u>concedieri</u>: Ungaria • între 2010 și 2012, <u>majoritatea țărilor au suferit o scădere a numărului de cadre didactice</u>. Motivele: raționalizare în utilizarea resurselor financiare alocate, închiderea sau fuziunea unor instituții, scăderea salariilor și reorientarea unor cadre didactice spre alte sectoare. Combinarea acestor trei motive se regăsesc în măsurile luate în Estonia, Lituania, România. • <u>creșterea numărului de personal academic</u>: Ungaria • <u>schimbări în salariile și indemnizațiile profesorilor</u>: <u>reduceri salariale</u> în România, <u>înghețarea salariilor</u> în Bulgaria, Ungaria, Lituania, Letonia, Estonia, <u>creșterea salariilor</u> în Polonia.
La nivelul sprijinului financiar pentru studenți	<ul style="list-style-type: none"> • <u>majoritatea țărilor au păstrat sistemele lor principale de sprijinire a studenților</u>, în anul 2009, la nivelul UE-27 a fost alocat 6,7% din cheltuielile publice totale pentru educație pentru <u>sprijin direct pentru studenți</u> (granturi și împrumuturi), desigur existând anumite diferențe: în Bulgaria, procentul acestor cheltuieli a fost mai mare decât media UE-27, peste 13%; în anul 2012 fondurile au crescut, mai ales în Polonia. • sistemul acordării de <u>împrumuturi cu condiții preferențiale și garantate de autoritățile publice</u> este în curs de dezvoltare ca o metodă alternativă de finanțare, pentru perioada 2010-2012 cele mai consistente politici în acest domeniu remarcându-se în Polonia.

Tabel nr. 2 - Principalele efecte ale crizei economice la nivelul învățământului superior în Europa Emergentă. Sursa datelor: EUA, Eurostat, CE

Pentru a putea analiza legătura dintre aceste date și procesul de internaționalizare, cel mai adecvat instrument este analiza comparativă a fluxurilor de mobilități. Mobilitatea include o gamă largă de programe pe termen scurt, cum ar fi stagii sau plasamente de lucru, sejururi de cercetare, școli de vară, cursuri de limbi străine și stagii de voluntariat. Mobilitatea în Europa nu poate fi disociată de tendințele existente la nivel global. Deși diverse analize se focalizează pe țările europene, fluxurile de mobilitate către și dinspre Europa, alcătuiesc o parte distinctiv-semnificativă a imaginii de ansamblu. Referindu-ne strict la cele șapte țări emergente ale Europei, situația fluxurilor de mobilități, în ansamblul lor, pentru perioada de la începutul crizei economice, redată grafic în varianta de pondere în Figura nr.1, situația se prezintă astfel :

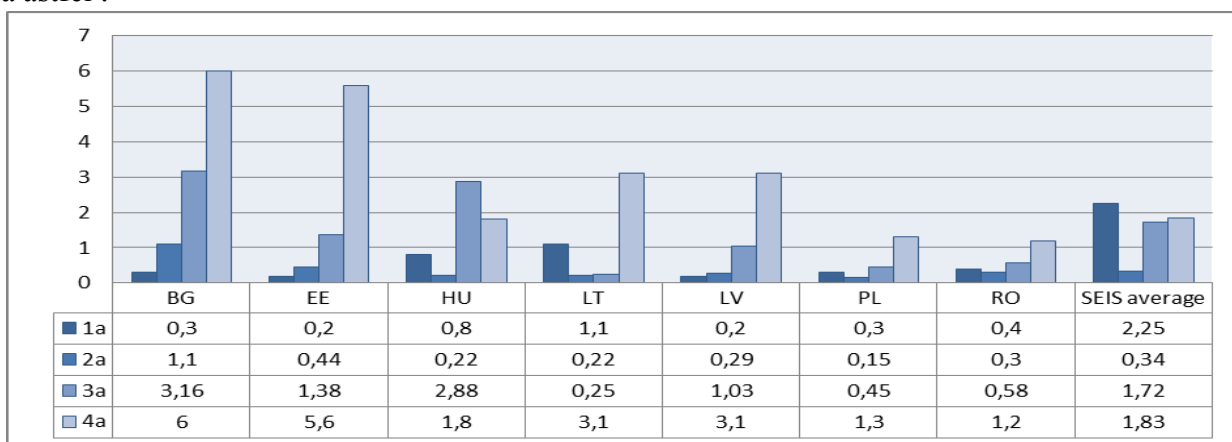

Figura nr. 1 - Fluxurile mobilităților studențești – ponderi (2008-2009). Sursa datelor: EACEA, Eurostat

1a. Ponderea nr. de studenți cu mobilități finalizate cu diplomă din afara SEIS - cea mai atractivă în grupul acestor țări este Letonia, restul avînd o pondere de sub 1% și cu mult față de media SEIS (2,25); **2a.** Ponderea nr. de mobilități finalizate cu diplome pentru studenți la studii în afara SEIS – Bulgaria se află de această dată chiar deasupra mediei SEIS (0,34), cu o pondere de 1,1%, alături de țări precum Norvegia, Elveția, Islanda și Cipru; **3a.** Ponderea numărului de mobilități finalizate cu diplomă pentru studenți din SEIS, în numărul total al studenților din țara respectivă – și la acest capitol Bulgaria înregistrează un număr mai mare la mobilitățile de trimitere, atât față de restul grupei, cît și de media ponderată SEIS; **4a.** Ponderea numărului de mobilități finalizate cu diplomă pentru absolvenți din SEIS în numărul total de absolvenți din țara de origine – Valorile privind numărul de absolvenți incluse în grafic constituie unele dintre cele mai importante elemente pentru evaluarea progresului realizat pentru atingerea indicatorului Bologna – ca 20 % dintre studenți să beneficieze de o perioadă de studiu în străinătate. Din grupul acestor țări, doar Bulgaria și Estonia se detașează, apropiindu-se de media celor mai multe țări la nivelul SEIS.

În corespondență cu distribuțiile numărului de studenți (vezi *Figura nr. 2* unde 1b - reprezintă distribuția studenților străini din afara SEIS, 2b. - distribuția studenților cu mobilități în afara SEIS, 3b. - distribuția studenților ce studiază în țări din SEIS pentru a primi o diplomă, 4b. - distribuția numărului de studenți cu mobilități către țări din SEIS, finalizate cu diplomă, din perspectiva țărilor de origine), toate aceste ponderi capătă alte valențe, avînd

în vedere faptul că nu trebuie excluse și alte variabile, precum dimensiunea geografică a țării și numărul total de studenți care aleg să studieze în țara respectivă, așa cum se poate observa mai ales în cazul indicatorilor 2b, 3b și 4 b. unde Polonia, România și Bulgaria, la mici diferențe se detașează de celelalte patru țări europene emergente. Trebuie specificat că în cazul ultimului indicator, Polonia chiar face parte din grupul țărilor către care vin cea mai mare parte dintre studenții SEIS, alături de Germania, Franța, Rusia, Ucraina, Italia, Slovacia și Grecia.

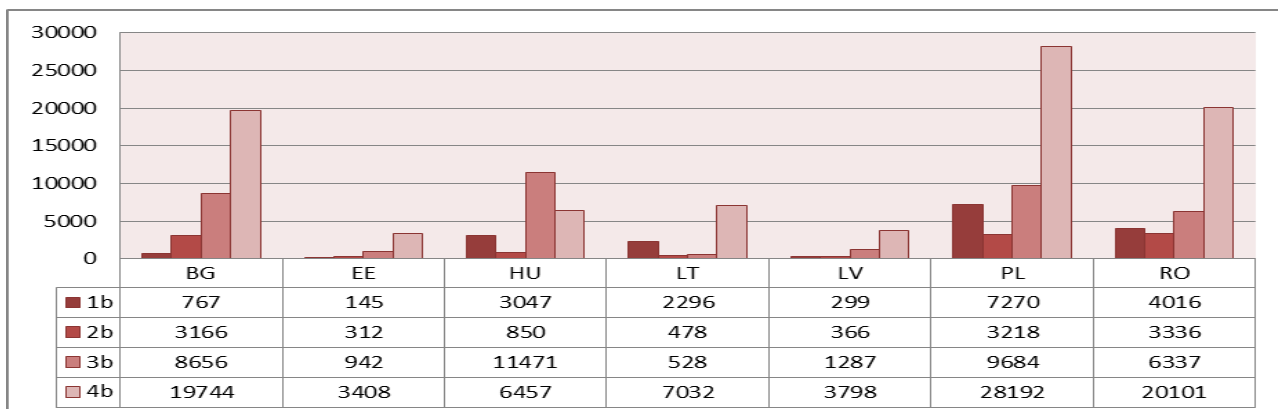

Figura nr. 2 Fluxurile mobilităților studențești – distribuții nr. studenți (2008-2009).

Sursa datelor: EACEA, Eurostat

Statistica prezentată mai sus se referă la mobilitățile finalizate cu obținerea unei diplome academice, pentru mobilitățile finalizate cu obținerea de credite singura sursă semnificativă de fiind **programul Erasmus** al Uniunii Europene.¹² Dincolo de numerele studenților mobili, impactul programului a fost asupra internaționalizării și reformei învățământului superior. Erasmus a deschis drumul către reforma învățământului superior din Europa prin Procesul Bologna, și a fost un inițiator pentru deschiderea către țările Europei Centrale și de Est în contextul aderării la UE. Este important de semnalat faptul că *Declarația de la Londra* s-a subliniat pentru prima dată în evoluția Procesului Bologna necesitatea realizării unui echilibru echitabil între mobilitățile efectuate pe teritoriul Spațiului European al Învățământului Superior (SEIS) și sporirea atenției către fluxurile de mobilitate de pe teritoriul SEIS. Acest deziderat al echilibrului între fluxurile de mobilitate a fost reluat în *Declarația de la Leuven/Louvain-la-Neuve* unde este stipulat faptul că mobilitățile trebuie astfel organizate pentru obținerea unui echilibru între fluxurile de primire (incoming) și de trimitere (outgoing) a studenților pe teritoriul SEIS.

Din această perspectivă relevantă apare, în primul rând, analiza comparativă atât la palierul anilor academici de la începutul crizei economice (2007-2008) și de la cel al primelor semne de revenire (2012-2013), cât și al raportului dintre nr. de studenți incoming-outgoing.

¹² Politica europeană privind mobilitatea este contextualizată printr-o serie de programe și măsuri. În timp ce Erasmus este cel mai semnificativ instrument pentru țările participante la Programul de Învățare pe tot Parcursul Vieții, programele Tempus și Erasmus Mundus oferă condițiile pentru mobilități în țări non-UE, deși țările eligibile pentru aceste programe se extinde dincolo de SEIS. Programul CEEPUS sprijină mobilitățile academice și cooperarea între universități din Europa Centrală, Estică și de Sud-Est, iar în mod identic sub-programul NordPlus, susține prin subvenții cooperarea și colaborarea în regiunea nord-baltică a Europei.

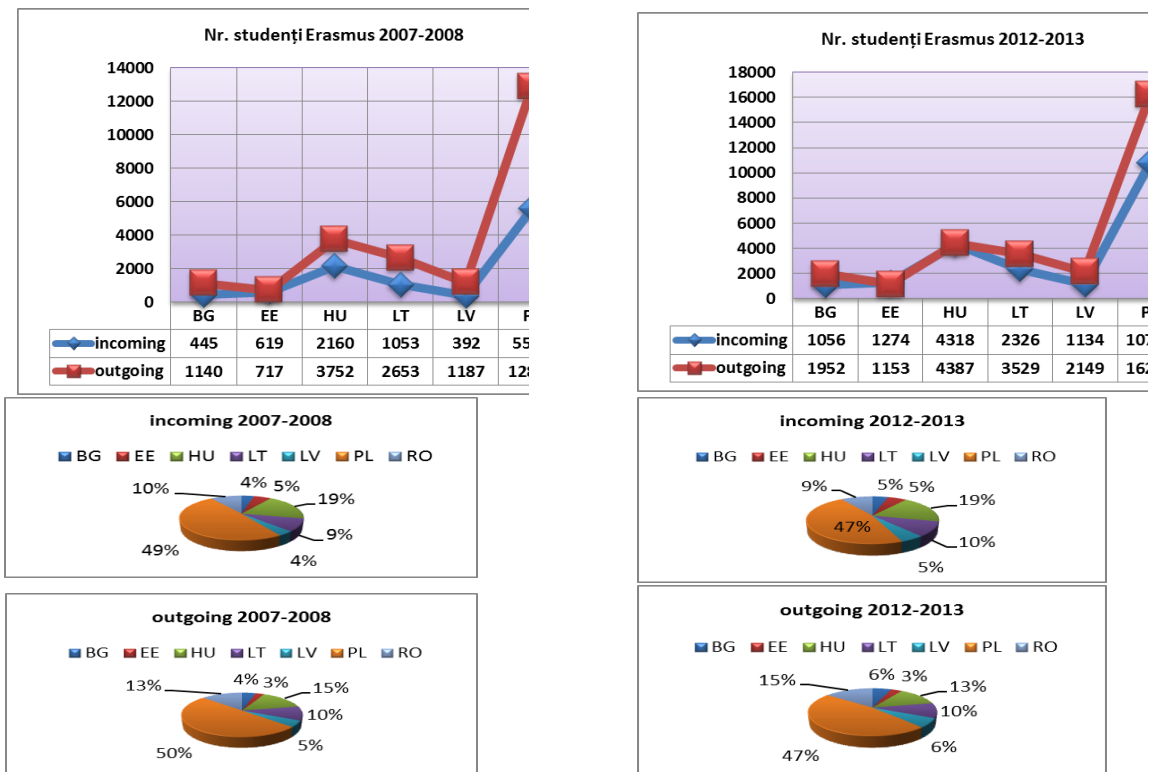

Figura nr.3 - Graficele privind evoluția temporală distinctă (2007-2008 și 2012-2013) a mobilităților Erasmus (incoming vs. outgoing). Reprezentări numerice și procentuale. Sursa datelor: CE (2014), EACEA P9 (2012)

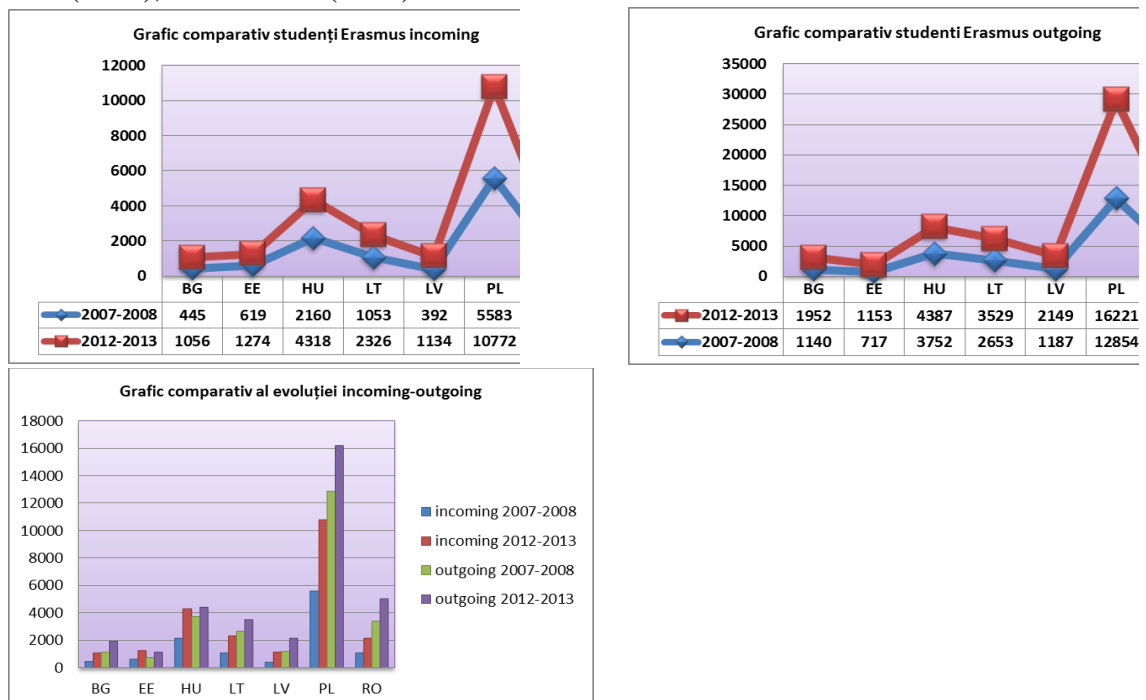

Figura nr.4 - Graficele comparative cumulate privind evoluția temporal și diferențele numărului de studenți Erasmus (incoming vs. outgoing). Sursa datelor: CE (2014), EACEA P9 (2012)

Din reprezentările grafice ale *Figurii nr. 3*, putem constata că toate cele șapte țări europene emergente, au trimis mai multi studenți decât au primit, atât în anul universitar 2007-2008 (rata fiind chiar de 1 la 3 în Letonia și România și mai mică în cazul celorlalte cinci), cât și în 2012-2013 (unde rata de 1 la 3 se păstrează doar în cazul României, iar pentru Ungaria se constată singura situație de echilibru cerută și de Declarația de la Leuven).

Polonia este singura țară care se numără, la nivelul ambilor ani academici, printre țările net exportatoare de studenți la nivelul stagiilor și a mobilităților studentești, în numere absolute, iar Estonia, Letonia și Lituania se află în topul țărilor exportatoare ca pondere în numărul total de studenți. Pe lângă aceasta, rata medie anuală de creștere în aceste țări a fost, la nivelul anului 2007-2008 de 23,75%, ritmul anual fiind foarte mare în Bulgaria (50,34%), Malta (41,39%) și România (39,27%) Adicional putem aminti că la nivelul ratei de creștere a mobilităților pe întreg programul Life Long Learning, început în anul academic 2007-2008, statisticile indică în fruntea clasamentului pe Letonia (81%), Bulgaria (71%) și Estonia (61%), apoi, în ordine descrescătoare, cu rate între 49%-30% România și Lituania, iar Polonia cu mai puțin de 30%. (CE, 2014, pp. 14-30).

În baza reprezentărilor cumulate din graficele *Figurilor 3 și 4*, se poate constata ca la nivelul ponderii numărului studenților incoming din numărul total de studenți al grupului celor șapte țări, de la începutul programului până în anul 2012-2013, rate de scădere de există în cazul Poloniei (2%), Bulgariei (1%) și României (1%), stagnare pentru Estonia și Ungaria și creștere pentru Letonia și Lituania (câte un punct procentual). În cazul situației numărului studenților outgoing, se evidențiază creșterea pentru România și Bulgaria cu câte 2% și pentru Letonia cu 1%, stagnare pentru Estonia și Lituania și scădere pentru Polonia (3%) și Ungaria (2%). Cu toate acestea, atât din reprezentările grafice separate cât și cele cumulate, cu facilitate se poate observa că Polonia se distanțează apreciabil de tot grupul atât pentru studenții outgoing, cât și pentru cei incoming, pentru ambii ani universitari de referință, graficul comparativ ilustrând evoluția crescătoare certă a acestei țări, situații identice, dar la scară mult mai mică, fiind și pentru celelalte țări, cu excepția Estoniei (fluctuant) și a Ungariei (stabil, echilibrat).

Concluzii

Raportând datele statistice din *figuri*, cu informațiile și datele din *tabele*, putem constata o strânsă legătură și interdependență între evoluția numărului de mobilități și măsurile, politicile, strategiile și efectele acestora la nivelul învățământului superior pe perioada crizei economico-financiare. Fluxurile de mobilitate în țările Europei Emergente pot fi considerate ca fiind echilibrate, însă tendința vizibilă este de reverberare a dezechilibrelor de la est la vest: cu cât ne apropiem de vest (Polonia), situația devine mult mai favorabilă.

Interconectivitatea aceasta dintre implementarea adecvată a procesului Bologna la nivel de mobilități și răspunsurile mediului academic la criza economică, conduce, în fapt și la atractivitatea instituțiilor de învățământ superior, reprezentând principalul instrument care

susține internaționalizarea, argumentul concret în sprijinul acestei afirmații fiind și faptul că în topurile mondiale, din grupul țărilor Europei Emergente, tot Polonia este în prima poziție (6 universități).

De aceea, răspunsul factorilor decidenți la nivel național, deși strategiile adoptate la nivelul UE sunt comune, trebuie să se regăsească și să graviteze în jurul unor măsuri mult mai intensive și contextualizate pentru susținerea internaționalizării academice în condițiile ameliorării efectelor crizei economico-financiare, precum: măsuri de promovare și sprijin pentru mobilități, programe și strategii adecvate la nivel național și regional, corelarea acestora cu cele de la nivel instituțional, stabilirea de obiective realizabile și susținerea acestora prin investiții în infrastructura necesară, remediarea obstacolelor semnalate de experiența mobilităților trecute - prin finanțare adecvată, eliminarea dificultăților birocratice, juridice, logistice și organizaționale, reducerea accesului limitat la programele de mobilități, crearea condițiilor necesare pentru servicii de sprijin pentru evitarea situațiilor de părăsire a familiilor și a locului de muncă, reducerea dificultăților legate de imigrație și obținerea vizelor etc.

BIBLIOGRAFIE

1. CE, (2010), Europa 2020. Communication from the Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, COM(2010) 2020 final, Brussels.
2. CE, (2011), Recent developments in European higher education systems. European Commission staff working document (SEC (2011) 1063 final).
3. CE, (2014), Erasmus - Facts, Figures & Trends. The European Union support for student and staff exchanges and university cooperation in 2012-13, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 32 p.
4. Chang, G., (2010), Monitoring the effects of the Global Crisis on Education Provision. *CISE, Current Issues in Comparative Education* 12(2), pp.14-20.
5. De Boer, H., Jongbloed, Benneworth, P., Westerheijden, D., & File, J. (2012). Engaging in the Modernisation Agenda for European Higher Education. Brussels: ESMU.
6. EACEA P9 Eurydice (2012), Spațiul European al Învățământului Superior în 2012: Procesul Bologna, <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>. (accesat la 8 septembrie 2014)
7. EACEA/Eurydice. (2010). Focus on Higher Education in Europe 2010: The Impact of Bologna Process. Brussels: EACEA.
8. Education International (2010), Education and the Global Economic Crisis: Summary of results of the follow-up survey, http://download.ei-ie.org/Docs/WebDepot/05March10_Impactcrisis_report_followup_MDK.pdf. (accesat la 8 septembrie 2014)
9. Estermann, T. (2011). Europe: The challenge of financial sustainability. University World News, issue 164, http://www.universityworldnews.com/article.php?story=20110325202815735_&query=estermann (accesat la 1 septembrie 2014)

10. EUA (2011), Impact of the economic crisis on European universities (January 2011), <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/governance-autonomy-andfunding/publicfunding-observatory.aspx> (accesat la 5 septembrie 2014)
11. EUA (2012), EUA's Public Funding Observatory (June 2012), <http://www.eua.be/eua-work-and-policy-area/governance-autonomy-and-funding/publicfunding-observatory.aspX> (accesat la 5 septembrie 2014)
12. Eurostat, (2013), Expenditure on education as % of GDP or public expenditure. [educ_figdp], <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (accesat la 6 septembrie 2014)
13. Teichler, Ulrich, (2004), The Changing Debate on Internationalization of Higher Education. *Education*, 48, pp. 5-26.
14. Varghese, N.V. (2010), *Running to stand still. Higher Education in a Period of Global Economic Crisis*, IIEP Ed., UNESCO, Paris

ACKNOWLEDGEMENT:

Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului POSDRU/159/1.5/133675 “Inovare și dezvoltare în structurarea și reprezentarea cunoașterii prin burse doctorale și postdoctorale (IDSRC - doc postdoc)”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013